

A bibliai héber nevek megjelenítése a nemzeti bibliafordításokban, különös tekintettel a legújabb protestáns bibliafordításainkra

1. A bibliai héber nevek görög–latin eredetű, meghonosodott formája

1.1. A meghonosodott formák eredete. A bibliai héber nevek fordítása, illetve más nyelvekben való megjelenítése nem új keletű probléma. A zsidóság hellenizálódott része már a Kr. e. 3–2. században kénytelen volt a héber szent iratokat görög nyelvre lefordítani, és ennek során a héber személy- és földrajzi neveket is ebben a görög fordításban megjeleníteni.¹ E görög bibliában, amelyet Septuagintának nevezünk (rövidítése a továbbiakban: Lxx), a nevek jó része nem egyezik meg azzal a névalakkal, ahogyan azt ma a bibliafordítások alapszövegeként használt héber nyelvű bibliai szövegekben találjuk.² Ennek több oka is lehet.

A bibliai nevek egy részét a Septuaginta a korabeli kiejtés szerint, fonetikusán, a görög nyelv hangzókészletével gazdálkodva írta át. Ám a korabeli, Kr. e. 3–2. századi kiejtés gyakran eltért még a héber nyelvnek attól a kiejtésétől, amelyet a zsidóság a Kr. u. 7–10. században rögzített csak először írásban (vö. 1. táblázat).

1. táblázat: A héber nevek görög átírása a Septuagintában

Bibliai hely	Héber	Görög (Lxx)
Gen 6,8	<i>nóáh</i>	<i>Nóe</i>
Gen 21,3	<i>jicháq</i>	<i>Iszaak</i>
Gen 24,15	<i>ribqá^h</i>	<i>Rebekka</i>
Gen 25,25	<i>'észáw</i>	<i>Észau</i>

2. táblázat: A fontosabb szereplők nevének görög átírása a Septuagintában

Bibliai hely	Héber	Görög (Lxx)
Ex 2,10	<i>móse^h</i>	<i>Móüszész</i>
Józs 1,10	<i>j^ehósú'a</i>	<i>Iészusz</i>
Ézs 1,1	<i>j^esa'jjá^h</i>	<i>Észaiasz</i>
Jer 1,1	<i>jirm^ejá^h</i>	<i>Ieremiasz</i>
Jón 1,1	<i>jóná^h</i>	<i>Iónasz</i>
Zof 1,1	<i>c^efanjá^h</i>	<i>Szofoniasz</i>

¹ A Septuagintához mint az ókor legjelentősebb műfordításához l. KRAUS–KARRER 2010²: xii. A fordítás datálásához Jézus, Sirák fia könyvének prologusa (Kr. e. 140) alapján l. RAHLFS 1979: xli.

² Ráadásul a Septuaginta névátírásai gyakran önmagukhoz képest is következtelenek: az egyes nevek görög átírását a fordítás gyakran variálja, méghozzá nemcsak az Ószövetség egészében, hanem akár egyetlen könyvön belül is (l. KRAUS–KARRER 2010²: xx–xxi).

Számos esetben azonban a görög fordítás készítői a héber nevet részben görögösítették is, azaz formailag a görög személynevekhez hasonították, például azzal, hogy ellátták őket *-usz* vagy *-ész* végződéssel. Ezt mindenekelőtt az ismertebb, fontosabb bibliai szereplők nevével tették meg (vö. 2. táblázat).

S végül a földrajzi nevek jó része esetében nem egyszerűen átvitték görögre a héber vagy sémi eredetű neveket, hanem azokat az adott korban használt görög megnevezésükkel helyettesítették:

3. táblázat: A földrajzi nevek fordítása a Septuagintában

Bibliai hely	Héber	Görög (Lxx)
Ez 27–28	<i>cór</i>	<i>Türosz /Szor</i>
Ézs 7,8	<i>dammeszek</i>	<i>Damaszkosz</i>

Jól tudjuk, hogy a keresztyénség a Földközi-tenger hellenizálódott keleti partvidékén született, így a keresztyén gyülekezetek többsége már a második nemzedék idejétől fogva sokáig görög anyanyelvű volt. Magától értetődik tehát, hogy az egyház a zsidóság szent iratait azok görög változatában ismerte, és ebben a görög változatban vette át (RÓZSA 1995²: 38). A bibliai szereplők neveit a keresztyénség így a Septuagintából származó, görögös formájukban tanulta meg.³

A keresztyén hit hamarosan a Földközi-tenger medencéjének nyugati felét is meghódította, ezért szükségessé vált a latin egyház számára egy egységes bibliafordítás. Így készítette el Kr. u. 405-re Hieronimusz (Szent Jeromos) a Vulgatát. Ez a fordítás a 9. századra az egész nyugati keresztyénség Bibliája lett, majd a tridenti zsinat 1546-ban egyenesen a Szentírás egyedül hiteles formájának nyilvánította (RÓZSA 1995²: 45). Nem csoda tehát, hogy ez a latin fordítás messzemenően meghatározta az európai közgondolkodást, és hatása alól még a protestáns egyházak sem vonhatták ki teljesen magukat.

A korábbi latin fordítások a görög Septuaginta alapján készültek, így már a Hieronimusz előtti latin világban is meghonosodtak a Septuagintából származó görögös névalakok. Hiába készítette Hieronimusz a maga fordítását immár az eredeti héber alapján, ezzel a hagyománnyal már ő sem szakíthatott, ha azt akarta, hogy fordítását az egyház közössége sajátjává fogadja. Hieronimusz ezért a Vulgatába a Septuaginta görögös névalakjait vette át, legfeljebb némileg latinositva, esetenként egy kissé „visszahéberesítve” azokat. A Vulgata névalakjai aztán egész Európában elterjedtek, az egyházi szóhasználatban meggyökeresedtek, személynévként pedig gyakran átkerültek a különböző európai nyelvekbe.

A reformáció hatására a 16. századtól Európa-szerte megszülető nemzeti bibliafordítások ennek a hagyománynak engedve a közismert bibliai nevek esetében alapvetően a Vulgata görög–latin névalakjait vették át és használták, nyilván némileg mindig hozzáigazítva azt az adott nyelv hangzókészletéhez, hangtani szabályaihoz.

Ez történt a magyar protestáns bibliafordítás esetében is. Károli Gáspár 1590-ben jelentette meg az első teljes magyar nyelvű bibliafordítást. Károli és munkatársai a reformáció

³ A Septuagintának ezt a névátírási gyakorlatát már a zsidóság későbbi görög fordításai, majd a Septuaginta Hexapla-reviziójában Órigenész is igyekezett hallgatólagosan, és minden áttűtő eredmény nélkül korrigálni (l. RAHLFS 1979: xlvii).

igényének megfelelően természetesen az eredeti héber alapján készítették el kiadványukat. Am a legismertebb ószövetségi személyek és földrajzi helyszínek esetében ők sem az eredeti héber névalakot írták át latin betűkkel, hanem a Vulgata névalakjait emelték át. Így az ismertebb ószövetségi neveknek a Károli-bibliában is kialakult egy görög–latin eredetű formája, amely aztán az egymást követő kiadások során némileg magyarosodva egyre inkább elterjedt, átkerült a köznyelvbe, a szépirodalomba, illetve a magyar utónevek közé.

4. táblázat: Bibliai személynevek különböző nyelvű fordításai

Héber	Görög (Lxx)	Latin (Vulg)	Károli (1590)	Mai (protestáns)
<i>nóah</i>	<i>Nóe</i>	<i>Noe</i>	<i>Noe</i>	<i>Nóé</i>
<i>jicháq</i>	<i>Iszaak</i>	<i>Isaac</i>	<i>Ishák</i>	<i>Izsák</i>
<i>ribqá^h</i>	<i>Rebekka</i>	<i>Rebecca</i>	<i>Rebecca</i>	<i>Rebeka</i>
<i>'észaw</i>	<i>Észau</i>	<i>Esau</i>	<i>Esau</i>	<i>Észau</i>
<i>móse^h</i>	<i>Móüszész</i>	<i>Moses</i>	<i>Moses</i>	<i>Mózes</i>
<i>í^ehósú'a</i>	<i>Iészusz</i>	<i>Iosue</i>	<i>Iosue</i>	<i>Józsué/Jézus</i>
<i>í^esa'jjá(hú)</i>	<i>Észaiasz</i>	<i>Isaias</i>	<i>Esaias</i>	<i>Ézsaiás</i>
<i>jirm^ejá(hú)</i>	<i>Ieremiasz</i>	<i>Hieremias</i>	<i>Ieremias</i>	<i>Jeremiás</i>
<i>jóná^h</i>	<i>Iónasz</i>	<i>Iona</i>	<i>Ionas</i>	<i>Jónás</i>
<i>c^efanjá^h</i>	<i>Szofoniasz</i>	<i>Sophonias</i>	<i>Sophonias</i>	<i>Zofóniás</i>
<i>cór</i>	<i>Türosz /Szor</i>	<i>Tyrus</i>	<i>Tyrus</i>	<i>Tírusz</i>
<i>dammeszek</i>	<i>Damaszkosz</i>	<i>Damascus</i>	<i>Damascus</i>	<i>Damaszkusz</i>

1.2. A modern nemzeti bibliafordítások dilemmája: A görög–latin meghonosodott névalakok – avagy a héber fonetikus átírása? Ezeknek az előzményeknek az ismerete szükséges ahhoz, hogy megértsük a bibliafordítások névátírással kapcsolatos egyik legfőbb dilemmáját. Hogyan járjon el a mai, az eredeti héber szövegből kiinduló bibliafordító: görög–latin eredetük ellenére is őrizze-e meg a korábbi, nagy hatású bibliafordítások magyar nyelvben meghonosodott névalakjait, vagy cserélje fel őket a név eredeti, héber formájának fonetikai átírásával?

Az 1975-ben kiadott új protestáns bibliafordítás (ÚF) készítői kezdettől fogva azt az elvet követték, hogy a Biblia „a tulajdonneveket, ha azok közismertek, a magyar kiejtésnek [értsd: a Károli-Biblia átírásának – K. Z.] megfelelően írja, ellenkező esetben azonban a héber leírás szerint” (I. TÓTH 1951: 22).⁴ E szabály lényegében azt jelentette, hogy az új protestáns bibliafordítás a Károli-biblia névátírásait a közismert szereplők esetében mindig megőrizte, ám a kevésbé ismert és ritkán előforduló nevek esetében komoly lépéseket tett a héber formák fonetikus átírása felé.

A Magyar Bibliatársulat Alapítvány 2005-ben határozta el, hogy az 1990-es után az új bibliafordítást ismét revideálja. A szöveggondozó munka 2009 őszével indult, és 2014 áprilisában jelent meg az új revideált kiadás (RÚF; a revízió történetéhez l. PECSUK 2011: 72–81, KUSTÁR 2012a: 138–140).

⁴ Hasonlóan fogalmazza meg ezt a tételt a fordítás alapelveit rögzítő „ajánlás” (I. KÜRTI 1971: 15).

A meghonosodott nevek alkalmazásáról ez a revízió sem mondhatott le, hiszen ezt egyetlen, egyházi használatra szánt Biblia sem teheti meg teljesen. Így maradt például a héber *Móse* magyarul továbbra is *Mózes*, az ő utódja, *Jehósúa* továbbra is *Józsué*; *József*-nek, Jákób fiának a neve sem változott *Jószéf*-re, a próféták közül pedig *Jesaja* továbbra is maradt *Ézsaiás*, *Haggaj* maradt *Haggeus*, *Zekariá* pedig *Zakariás*.

A Szöveggondozó Bizottság ugyanakkor fő szabályként az ószövetségi nevek esetében az eredeti héber névalak fonetikus átírását részesítette előnyben, törekedve arra, hogy minél több név esetében közelítse a magyar formát a héber névalak kiejtés szerinti átírásához, különösen akkor, ha

a) az adott nevet viselő bibliai személy nem tartozik (ma már) az általánosan ismert bibliai szereplők közé;

b) az adott névnek nincs a magyar utónévszótárban meghonosodott formája;

c) ha a fontos nemzetközi referenciafordítások és más magyar egyházak bibliakiadásai ezt szintén támogatják (l. KUSTÁR 2012b: 19–22).

A revízió során ennek köszönhetően a meghonosodott nevek köre – ha nem is jelentősen, de azért érzékelhetően – szűkebbre húzódott, mint ahogy a fonetikus átírt nevek hangzása is gyakran közelebb került az eredeti, héber névalakhoz.

5. táblázat: Nevek fordításának változása a protestáns bibliafordításokban

Héber	Károli (1590)	ÚF (1975)	RÚF (2014)
^a <i>bigajil</i>	<i>Abigail</i>	<i>Abigail</i>	<i>Abígajil</i>
^h <i>elqáná</i>	<i>Elcana/Elcanah/Elcanáh</i>	<i>Elkána</i>	<i>Elkáná</i>
<i>én-dór</i>	<i>Endor</i>	<i>Endór</i>	<i>Én-Dór</i>
<i>én-gedi</i>	<i>Engedi</i>	<i>Éngedi</i>	<i>Én-Gedi</i>

A jelenség már azért is üdvözlendő, mert a legújabb katolikus bibliafordításokban hasonló elmozdulás figyelhető meg a fonetikai átírás preferálása felé, ami a felekezeti bibliafordítások közeledését eredményezi.

1.3. A héberben azonos nevek: közismert és nem közismert szereplők esetében.

A görög–latin eredetű névalakok problémája azonban ennyiben még nem oldódott meg. Az előzőekből következik ugyanis az a látszólagos következtetlenség, hogy amennyiben ugyanazt a héber nevet egy ismert bibliai személy mellett más bibliai szereplő is viseli, az ÚF az ismert személy esetében a görög–latin eredetű formát, a másiknál viszont a fonetikus átírt héber névalakot használja (KUSTÁR 2012b: 22).

Így például az egyik próféta esetében a protestáns bibliafordításokban a görög–latin *Jeremiás* forma áll, míg kevésbé ismert névrokonainál a héber alak átírásaként *Jirmejá* ~ *Jirmejáhu* szerepel (2Kir 23,31; 2Kir 24,18; 1Krón 5,24 stb.) Ugyanígy jár el az ÚF Ézsaiás próféta esetében is: a vele azonos nevű személyek neve a héber formának megfelelően mint *Jesaja* ~ *Jesajáhu* jelenik meg (1Krón 3,21; 1Krón 25,3; Ezsd 8,7).

Ezt az elvet a legújabb revízió sem bírálta felül, sőt a görög–latin névalakok visszaszorításával igyekezett még következetesebben alkalmazni. Így például az 1Krón 3,23-ban nem az *Ezékiás* bevett formának kellene állnia, hiszen ott nem Júda jól ismert királyáról van szó: a RÚF ezért itt a nevet – a héber névalak fonetikus átírásaként – *Hizkijá*-ra változtatta.

6. táblázat: Ismert személyek és kevésbé ismert névrokonaik nevének átírása

Héber forma	Görög/latin forma	Fonetikus átírás	
<i>jirm^ejá/hú</i>	<i>Jeremiás</i>	<i>Jirmejá</i>	1Krón 5,24 stb.
		<i>Jirmejáhú</i>	2Kir 23,31; 24,18
<i>ʃ^esa 'já/hú</i>	<i>Ézsaiás</i>	<i>Jesajá</i>	1Krón 3,21; Ezs 8,7
		<i>Jesajáhú</i>	1Krón 25,3

2. Személynevek eltérő, egyenértékű héber változatai

2.1. Egyazon szereplő esetén. Térjünk most át a bibliai nevek átírásának egy másik problémájára. A héber neveknek az Ószövetségben gyakran létezik egy hosszabb és egy rövidebb változata. Különösen gyakori ez a theofor nevek esetében: a theofor elem hosszabb vagy rövidebb formája ugyanis gyakran ugyanazon bibliai szereplő esetében is váltakozik. A *-já^h* végződés például a személynevek végén a hosszabb *-já^hú* névelem variációja: a két formát a bibliai héber kéziratok egyazon személy esetében is szabadon variálják, akár néhány bibliai versen belül is. Hasonló a helyzet a *ʃ^ehó-* előtagú személynevek esetében, melyekben a theofor névelemnek a rövidebb *jó-* formája is szerepelhet, ismét csak akár ugyanazon bibliai szereplő kapcsán, ugyanazon bibliai beszámolóban is. (Az azonos bibliai nevek eltérő formáihoz l. NOTH 1928, a fent idézett példákhoz l. 104–107.)

Az ÚF névátírásainak fontos szabálya (lenne) az, hogy a magyar fordítás egyazon személy esetében az eltérő formákat mindig ugyanazzal a magyar névalakkal adja vissza, hogy a bibliaolvasót segítse ezzel a szereplők azonosításában (KUSTÁR 2012b: 22–26). Az 1971-ben elfogadott alapelvek szerint ez minden lehetséges esetben a név rövidebb formája. Így például Cidkijjá próféta nevének a *cidqijjá^h* és a *cidqijjá^hú* formája is szerepel az 1Kir 22 elbeszélésében (az előbbi a 11., az utóbbi például a 24. versben), az ÚF készítői azonban a nevet mindkét helyen a rövidebb *Cidkijjá* formában adták vissza.

7. táblázat: Cidkijjá próféta nevének fordításai az ÚF-ben

Bibliai hely	Héber forma	ÚF (1975)
1Kir 22,11	<i>cidqijjá^h</i>	<i>Cidkijjá</i>
1Kir 22,24	<i>cidqijjá^hú</i>	<i>Cidkijjá</i>

Ezt a szabályt a legújabb revízió is követi, sőt igyekszik következetesebben alkalmazni annyiban, hogy a nevek hosszabb és rövidebb változata közül minden esetben, egységesen a rövidebb formát használja.

2.2. Több, azonos nevű szereplő esetén. A theofor nevek átírása mögött az ÚF-nek egy másik célkitűzése is felsejlik: a fordítás készítői igyekeztek a nevek kétféle változatát arra felhasználni, hogy a Biblia olvasóit segítsék az eltérő bibliai személyek megkülönböztetésében. Ennek érdekében az egyik szereplő nevét a hosszabb, a másikat pedig a rövidebb formában írták át, függetlenül attól, hogy az eredeti héber szöveg mind a két szereplőnél váltogatja a két formát, vagy éppen mind a két szereplőnél ugyanazt a formát kínálja.

Így például *hilqijjá^h* ~ *hilqijjáhu* nevét, aki a 2Kir 18 szerint Eljákimnak, a palota felügyelőjének volt az apja, az ÚF a héber eredetétől függetlenül mindig a hosszabb *Hilkijjáhu* formában adja vissza (l. a héberben a rövid formát: 18,37, a hosszabb alakot: 18,18.26), a 2Kir 22-ben szereplő, azonos nevű főpap esetében azonban, a hébertől ismét függetlenül, mindig a rövid *Hilkijjá* formát kínálja (l. a héberben a rövid formát: 22,10.12, a hosszú alakot: 22,4.8.14 stb.).

8. táblázat: Két azonos nevű szereplő nevének eltérő fordítása az ÚF-ben

Héber forma	Eljákim apja		a főpap	
<i>hilqijjá^h</i>	2Kir 18,37	<i>Hilkijjáhu</i>	2Kir 22,10.12	<i>Hilkijjá</i>
<i>hilqijjáhu</i>	2Kir 18,18.26	<i>Hilkijjáhu</i>	2Kir 22,4.8.14	<i>Hilkijjá</i>

A revízió során a Szöveggondozó Bizottság úgy határozott, hogy az egyenértékű névvariációk átírásában ezeket a mesterkélt megkülönböztetéseket megszünteti, és a neveket egységesen, mindig a rövidebb formájuknak megfelelően írja át. Ez az eljárás megfelel például a német ökumenikus névátírás és bibliafordítás (Einheitsübersetzung), valamint a Luther-biblia névátírási szabályainak (l. Loccumer Richtlinien 7k.).

3. Az ÚF névfordításai és a magyar helyesírási szótárak ajánlásai. A fentiekből logikusan következik, hogy az ÚF a korrekt filológiai átírásnak, illetve a fentiekben ismertetett átírási elveknek elsőbbséget biztosít a magyar helyesírási szótárakban szereplő névalakokkal szemben. Teheti ezt azért, mert a helyesírási szótárak készítői nem filológiai mérlegelések alapján választották ki egy adott név helyesnek ítélt formáját, hanem a korabeli bibliakiadások egyikének (általában a Károli- vagy a Káldi-bibliának) a névalakjait rögzítették, mindig az aktuális revideált/javított kiadásnak megfelelően. Valójában tehát a magyar helyesírás gyakran egy egyházi eredetű, ám filológiailag idejétmúlt átírást, illetve névalakot konzervál. Ehhez az egyházi bibliafordításoknak, amelyek ezen a téren alakítják, nem pedig követik a helyesírást, nem szükséges alkalmazkodniuk. (L. hasonló értelemben az egyházi szaknyelv terén a római katolikus egyház álláspontját: Útmutató 7k.)

Így például az ÚF a *Nóé* vagy a *Jákób* névalakot használja a helyesírási szótárakban szereplő, a Károli-bibliából átvett *Noé* és *Jákob* formákkal szemben (bár a Károli-bibliának már az 1908-as kiadása is a hosszú *ó*-val írt *Jákób* formát kínálja), vagy használja a *Móáb*, *móábi* formát a szótárakban ajánlott *moábi* helyett (l. pl. NAGY–SZABÓ 2004, OH.).

Kétségtelenül vannak esetek, amelyekben a helyesírási szótárak az ÚF átírásával szemben jelenleg egy filológiailag pontosabb névalakot jelenítenek meg. Ilyen például *Sodoma* neve, amelynek a kiejtése az eredeti héber alapján valóban *Szodoma* lenne (NAGY–SZABÓ 2004, OH.), ám a *Sodoma* formát az ÚF a Károli-biblia alapján bevett formának tekinti.

4. Összegzés. A fent említett példák és esetek – a teljesség igénye nélkül is – világosan mutatják, hogy a földrajzi és a személynevek átírása a bibliafordítók számára újra és újra komoly kihívást jelent. A legújabb magyar protestáns bibliafordítás és annak két revíziója e téren egységes tendenciát mutat: az ókori, görög–latin eredetű ún. „bevett” vagy „meghonosodott” névalakok számát – az egyházi felhasználók elvárásait és megszokásait is figyelembe véve – igyekszik fokozatosan visszaszorítani, ebben és minden más kérdésben is a bibliai nevek eredeti, héber alakjának a kiejtés szerinti átírására törekedve.

Ha kitekintünk a legújabb, katolikus bibliakiadásokra, akkor hasonló tendenciát figyelhetünk meg.⁵ A bibliai nevek átírásában mutatkozó eltérés a felekezetek eltérő bibliafordításainak egyik, ha ugyan nem a legszembetűnőbb sajátossága, így az anyaszentegyház megosztottságának nyilvánvaló jele. Örvedetes tény tehát, hogy a protestáns és a katolikus egyházak gyakorlata – egyelőre a bibliatársulatok közötti együttműködés, illetve egyeztetés nélkül is – a lassú kiegyenlítődé, a névátírások egységesülésének az irányába mutat. Márpedig ez a jövőben egy közös, ökumenikus bibliafordítás legfőbb előfeltételét képezheti.⁶

Hivatkozott irodalom

- Károli-biblia = *Szent Biblia, azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bibliatársulat, H. n., 1908.
- KRAŠOVEC, JOŽE 2010. *The Transformation of Biblical proper Names*. Library of Hebrew Bible / Old Testament Studies 418. T & T Clark, New York – London.
- KRAUS, WOLFGANG – KARRER, MARTIN Hrsg. 2010². Vorwort der Herausgeber. In: *Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. ix–xvi.
- KUSTÁR ZOLTÁN 2012a. Az új protestáns bibliafordítás (1975) folyamatban lévő revíziója és annak öszövétségi vonatkozásai. *Református Szemle* 105: 18–35.
- KUSTÁR ZOLTÁN 2012b. A bibliai héber nevek átírásának szabályai az új protestáns bibliafordításban (1975) és annak most készülő, revideált változatában. *Studia Theologica Debrecinensis* 5/1–2: 13–34.
- KÜRTI LÁSZLÓ 1971. Ökumenikus tanácskozás a magyar nyelvű Biblia ügyéről. *Theológiai Szemle* 14: 10–18.
- Loccumer Richtlinien = *Ökumenisches Verzeichnis der biblischen Eigennamen nach der Loccumer Richtlinien*. Deutsche Bibelgesellschaft – Katholische Bibelanstalt, Stuttgart, 1981².
- NAGY EMÍLIA – SZABÓ ZSOLT 2004. *Helyesírási szabályzat és szótár. A Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatának érvényben lévő 11. kiadása alapján*. Új Hold, Budapest.
- NOTH, MARTIN 1928. *Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Nomenclatur*. W. Kohlhammer, Stuttgart.
- OH. = LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2006. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.

⁵ L. pl. a korábban át nem írt héber *jód* betű (*j* hang) átírásának megjelenését a RÓZSA HUBA gondozásában megjelent 2005-ös, valamint a Neovulgáta alapján készült 1997-es katolikus bibliafordításokban (ez utóbbi 5. kiadása: 2006).

⁶ A Vatikán és az Egyesült Protestáns Bibliatársaságok közötti, Irányelvek a felekezetközi együttműködéssel készülő bibliafordításokhoz című megállapodás a bibliai nevek átírásában való előzetes megegyezést az ökumenikus bibliafordítás legfőbb előfeltételeként kezeli. (Ennek magyar fordítását l. a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat honlapján: <http://www.biblia-tarsulat.hu/>, a Mit kell tudni...? oldalon.) Az e megállapodás alapján készült ökumenikus bibliafordítások egyik szép példája a német Egység-fordítás (*Einheitsübersetzung*, 1980). Ennek alapját a loccumi kolostorban, 1967-ben kidolgozott ökumenikus átírási elvek teremtették meg. Ezt 1971-ben a Loccumer Richtlinien című dokumentum követte, melyben a katolikus és az evangélikus egyház ezen elvek mentén rögzítette a bibliai nevek egységes névalakját. Jegyezzük meg, hogy az itt elfogadott névalakokat végül a revideált Luther-biblia is átvette (l. Loccumer Richtlinien 7k.).

- PECSUK OTTÓ 2011. Az 1990-es protestáns új fordítású Biblia revíziójának elmélete és gyakorlata. *Magyar Terminológia* 4: 72–81.
- RAHLFS, ALFRED 1979. Geschichte des Septuaginta-Textes. In: RAHLFS, ALFRED ed., *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart. xli–xlix.
- RECHENMACHER, HANS 2011. Biblisch-Hebräische Personennamen. Methodische Überlegungen zu ihrer Analyse und Deutung. In: GASS, ERASMUS – STIPP, HERMANN-JOSEF Hrsg., „*Ich werde meinen Bund mit euch niemals brechen!*” (Ri 2,1). *Festschrift für Walter Gross zum 70. Geburtstag*. Herders Biblische Studien 62. Herder, Freiburg et al. 217–235.
- RÓZSA HUBA 1995². *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. Szent István Társulat, Budapest.
- RÚF = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1975.
- SISKA ÁGOTA szerk. 2010. *Bibliai névtár. Tulajdonnevek konkordanciája hat magyar bibliafordítás alapján*. Kálvin János Kiadó, Budapest.
- TÓTH KÁLMÁN 1951. Mózes első könyve. *Református Egyház* 19/3: 19–23.
- ÚF = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Magyar nyelvre fordította a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Az 1975. évi fordítású Biblia javított kiadása, a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1990.
- Útmutató = *Útmutató egyházi kifejezések helyesírásához*. Szent István Társulat, Budapest, 2006.

KUSTÁR ZOLTÁN

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

ZOLTÁN KUSTÁR, The equivalents of biblical Hebrew names in national Bible translations and the latest Hungarian Protestant Bible translations in particular

The transcription of biblical Hebrew names may seem a relatively easy subtask of Bible translation, but, in reality, it is a serious challenge, requiring clearly established philological principles, transcription rules, and – with respect to church use – a high degree of willingness to compromise. The paper examines the origins of those forms of biblical Hebrew personal and place names which were borrowed from Greek and Latin and appear in contemporary Hungarian Protestant Bible translations; reiterates a translator’s main dilemma of retaining these familiar name forms or transcribing them based on pronunciation of the original Hebrew forms. Then presents the practical problems stemming from the use of long established name forms in the translation and spelling of the names of biblical characters. The author describes the methods used in the 1975 new Protestant Bible translation and its 1990 and 2014 revised versions, in some cases also quoting relevant examples from the Károli Bible and from its 1908 revised version. The author concludes that Hungarian Protestant Bible translations and their revised versions – in accordance with international and Hungarian ecumenical trends – are firmly moving from the use of traditional name forms towards the usage of name forms transcribed from the Hebrew pronunciation of names. This may pave the way for an ecumenical rapprochement and possibly for the completion of an ecumenical Bible translation.